школ, их применение в узбекской вокальной педагогике. Также анализируется использование европейских методических подходов в современном вокальном обучении и их педагогическая эффективность

SUMMARY. The article examines the influence of European vocal schools on the vocal education system. The pedagogical principles of Bel Canto and other European schools are studied, along with their application in Uzbek vocal pedagogy. The use of European methodological approaches in modern vocal training and their pedagogical effectiveness are also analyzed.

TEATR SAN'ATIDA CHOLG'U MUSIQASINING DRAMATURGIK FUNKSIYALARI VA ESTETIK TA'SIR MEXANIZMLARI

Kurbanova Mukammalxon Mamurovna – *dotsent v.v.b.*
Qo'qon davlat universiteti

Tayanch so'zlar: cholg'u, musiqa, kompozitor, teatr san'ati, an'ana, aktyor mahorati, sahna, sintez, dramaturgiya, tragediya.

Ключевые слова: инструмент, музыка, композитор, театральное искусство, традиция, актёрское мастерство, сцена, синтез, драматургия, трагедия.

Key words: instrument, music, composer, theatre art, tradition, acting, stage, synthesis, dramaturgy, tragedy.

Bugungi kunda mamlakatimizda madaniyat va san'at sohasini rivojlantirish, jahon miqyosidagi ilg'or tajribalar asosida zamonaviy madaniyat va san'at muassasalari barpo etish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ijodkor ziyolilarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash masalalariga davlatimiz tomonidan har tomonlama imkoniyat va sharoitlar yaratilib kelinmoqda. Yoshlarning madaniy saviyasini yuksaltirish, yosh avlodni milliy va umumbashariy madaniyatning eng yaxshi namunalaridan bahramand etish, shu bilan birga ularni ma'naviy yetuk, barkamol qilib tarbiyalash, iste'dodli yoshlarning qobiliyati va salohiyatini ro'yobga chiqarish borasida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Teatr insoniyat madaniyatining eng qadimiy va qudratli san'at turlaridan biri bo'lib, unda dramatik matn, aktyorlik mahorati, sahna bezagi va, ayniqsa, musiqa singari unsurlar o'zaro uyg'unlashgan holda xizmat qiladi. Teatr sahnasida cholg'u vositalaridan foydalanish, ya'ni musiqa elementlarini dramaturgik jarayonga integratsiyalash – tomoshabin qalbida kuchli emotsional rezonans uyg'otishning samarali usullaridan biridir. Bu sintez – ya'ni musiqa va dramaturgiyaning uyg'unligi – sahna asarining semantik qatlamlarini chuqurlashtirib, obrazlar mazmunini kengaytiradi.

Teatr san'atida musiqa elementlaridan foydalanish qadimdan mavjud bo'lib, yunon tragediyalarida xor a'zolari musiqiy hamrohligida faoliyat olib borganlar. O'rta asrlarda diniy dramalarda cherkov musiqasi teatrning ajralmas qismiga aylangan.

O'rta Osiyoda esa qiziqchi-masxaraboz va qo'g'irchoqboz hamda teatr tomoshalari ham musiqa bilan ijro etilgan. Kompozitorlik san'ati rivoji natijasida teatr musiqasi yangi pog'onaga ko'tarildi, erkin almashinuvchi musiqiy lavhalar o'rniga muayyan spektakllarga maxsus musiqa asarlari yozila boshlandi.

19-20-asrlarda musiqa-teatr (opera, balet, musiqali drama) janrlarining shakllanishi bu sintezni yanada mukammallashtirdi. Zamonaviy teatrda esa musiqa nafaqat fon sifatida, balki dramaturgik vosita – dramatik to'qnashuvni kuchaytiruvchi element sifatida ishlatilmoqda.

Teatr musiqasi sahna raqs harakatlarini ifodalovchi, dramatik holatlarga izoh beruvchi, ramziy yoki majoziy ma'noga ega lavhalar, shuningdek, qahramonlarning ichki his-tuyg'ularini bayon etuvchi epizodlardan iborat bo'ladi. Ayni paytda, u asar sahnalarini o'zaro bog'lab, dramaturgik vazifalarni ham

bajaradi. “O‘zbekistonda Hamza Hakimzoda, Xurshid, G‘.Zafariy va boshqa dramaturglar o‘z spektakllarida o‘zbek musiqa merosidan keng foydalanganlar. Dastlab professional (maxsus yaratilgan) Teatr musiqasi namunalari 1940-yillar oxiri – 1960-yillarda paydo bo‘lgan (“Alisher Navoiy”, M. Burhonov 1948; “Yo‘lchi yulduz”, I.Akbarov, 1957; “Hamza”, 1960, “Mirzo Ulug‘bek”, 1964, M.Leviyev va boshqalar). Keyinchalik, A.Malaxov (“Varshava kuyi”, “Sevgi uchun 10 kecha-kunduz”, 1968), Feliks Yanov-Yanovskiy (“Iztirob va umid kunlari”, 1974), A.Berlin (“Otello”, 1972), 1980—2000-yillarda A.Ergashev (“Ufq”, 1995, “O‘tgan kunlar jangnomasi”, 2003), A.Ikromov (“Qirol Lir”, 1998), D.YanovYanovskiy (“Malikai Turandot”, 2000, “Rezina sotuvchilar”, 2004), A.Kim (“Iso va Yaxuda”, 2002) va boshqa kompozitorlar teatr musiqasi sohasida samarali ijod qilib, yuksak ijodiy muvaffaqiyatlarga erishgan.” [1]

O‘zbek musiqali teatrining tarixi uzoq o‘tmishga ega. U qadimiy maqom san’ati, xalq ijodiyoti va XX asrning boshlaridan shakllanish jarayonini o‘tab professional davlat teatri darajasiga ko‘tarilgan milliy madaniyatimizni o‘z ichiga oladi. An’anaviy o‘zbek musiqali teatri tushunchasiga xalq turmushi va madaniy hayotida musiqa va taqlid qilishga oid unsurlardan tortib, asrlar davomida shakllanib yashab kelgan masxarabozlik, hofizlik va baxshichilik san’ati kiradi.[2] O‘zbek musiqali teatrining uzoq tarixiy taraqqiyoti teatr san’atida cholg‘u musiqasining dramaturgik funksiyalari va estetik ta’sir mexanizmlarini shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilgan.

Qadimiy maqom san’ati, xalq ijodiyoti hamda XX asr boshlarida professional sahna madaniyatining yuzaga kelishi jarayonida cholg‘u musiqasi nafaqat jo‘rnavozlik vazifasini bajargan, balki dramatik harakatni boshqaruvchi, mazmunni chuqurlashtiruvchi va obraz xarakterini ochib beruvchi vosita sifatida namoyon bo‘lgan.

An’anaviy o‘zbek musiqali teatrida — masxarabozlik, hofizlik va baxshichilik san’atida — cholg‘u ijrosi sahnaviy voqelikning ichki ritmini belgilagan. Baxshichilikda dutor yoki gijjak jo‘rligida kuylanadigan dostonlar dramatik syujet rivojini musiqiy ohanglar orqali kuchaytirgan; masxarabozlikda esa cholg‘u vositalari komik effekt, keskin burilish yoki kulminatsiyani ta’kidlashga xizmat qilgan. Bu jarayonda musiqa voqea rivojini tezlashtirish, pauza va sukunatni mazmunan boyitish, tomoshabinning hissiy idrokini yo‘naltirish kabi dramaturgik funksiyalarni bajargan. Cholg‘u musiqasining estetik ta’sir mexanizmlari milliy lad-ohang tizimi, ritmik tuzilma va tembr bo‘yoqlari orqali amalga oshadi. Maqom yo‘llaridagi ohangdorlik, kuylarning ruhiy holatni ifodalash imkoniyati sahnadagi dramatik vaziyatni yanada ta’sirchan qiladi. Natijada musiqa tomoshabinning hissiy kechinmalarini uyg‘otadi, empatiya jarayonini kuchaytiradi va sahnaviy obrazlar bilan ruhiy bog‘lanish hosil qiladi.

“Shu o’rinda madaniyat va san’at sohasining muhim tarmoqlaridan biri hisoblangan teatr san’atining eng muhim tarkibiy qismi – aktyorlik mahorati va unda qo’llaniladigan musiqa san’at turi haqida gapirar ekanmiz, o’z-o’zidan bu ikki soha bir-biri bilan uzviqiy bog’liq ekanligini his qilamiz. Teatr san’atida rejissor uchun harakatlanuvchi aktyor xom-ashyo vazifasini bajaradi. Rejissor u orqali tomoshabin qiziqish bilan kuzatadigan spektakldagi g’oyaviy kurashuv jarayonini keltirib chiqaradigan ziddiyatlarni ochib beradi.” [3]

Teatr san’atining ichki mexanizmi nihoyatda aniq ifodalangan: aktyorlik mahorati va musiqa – bu nafaqat yordamchi vositalar, balki spektaklning semantik va emotsional qatlamini shakllantiruvchi asosiy unsurlardir. Teatrni sintez san’ati sifatida anglash an’anasi qadimdan shakllangan bo‘lib, bu g‘oya nazariy jihatdan ham chuqur asoslangan. Konstantin Stanislavski aktyor ichki kechinmalarining ishonchliligini sahnaviy haqiqatning poydevori sifatida talqin qilgan bo‘lsa, Vsevolod Meyerhold aktyor plastikasini va ritmini sahnaviy ifodaning markaziga olib chiqqan. Har ikkala yondashuvda ham musiqa ichki yoki tashqi ritmni belgilovchi omil sifatida muhim o‘rin tutadi. Musiqa san’ati esa bu jarayonda ikki xil vazifani bajaradi: birinchidan, dramatik harakatning ritmik asosini belgilaydi; ikkinchidan, obrazning psixologik

chuqurligini kuchaytiradi. Musiqa sahnadagi konfliktni sezilarli darajada intensivlashtirishi yoki, aksincha, ichki dramatizmni sokin, ammo teran ohang orqali ifodalashi mumkin. Shu bois teatrda musiqa – bu shunchaki fon emas, balki dramaturgik komponentdir.

Teatr san'atining asosiy ustunlaridan biri — dramaturgiya bo'lib, u voqea rivoji, obrazlararo ziddiyat, kulminatsiya va yechimni ifoda etadi. Musiqa esa ushbu dramatik qurilmani chuqurroq anglatish vositasi sifatida xizmat qiladi. Dramaturgiya esa insoniy konfliktlar, ichki kurashlar va ruhiy holatlarning adabiy-sahnaviy ifodasidir. Ushbu ikki element teatrda bir-birini to'ldiruvchi, ba'zan esa birini ikkinchisi orqali ifodalovchi qudratli vositalardir. Teatr sahnasida qo'yiladigan har bir dramatik asar voqealarini tomoshabinga ochib berishda, albatta, musiqa ijrochiligining roli beqiyosdir. Musiqa sahnadagi harakatni psixologik jihatdan sharhlab beradi — bu sahnadagi har bir harakat, imo-ishora va so'zlar ortidagi his-tuyg'ularni tomoshabinga to'liq yetkazish imkonini beradi.

Sahnada musiqa cholg'ulari o'ziga xos quyidagi vazifalarni va holatni bajarish uchun xizmat qiladi.

1) Cholq'u orqali sahnadagi voqelikning ruhiy muhitini yaratish mumkin. Tragedik sahnalarda chuqur torli cholg'ular, dramatik klaymakslarda esa keskin zarbli ritmlar ishlatiladi.

2) Belgilangan obrazga xos musiqa timsollari (leitmotif) yaratilib, u orqali obrazning holatlari, kayfiyat o'zgarishlari ifodalanadi.

3) Musiqa orqali sahna vaqtini (tong, kech, urush, tantana) yoki makon (bozor, masjid, maydon, bog', qamoqxona)ni eslatish mumkin.

4) Ko'pincha aktyorlarning ichki kechinmalari aynan musiqa vositasida tomoshabinga yetkaziladi. Qahramonning tushkun yoki ko'tarinki kayfiyati, quvonchi kabi ichki tuyg'ulari.

5) O'zbek teatr san'ati tarixiga nazar tashlasak, unda cholg'u musiqasi dramaturgik tuzilmaning muhim tarkibiy qismi sifatida shakllanganini ko'ramiz. Jadid davri ijodkorlari sahna asarlarida musiqani g'oya, xarakter va dramatik konfliktni ochib beruvchi vosita sifatida qo'llaganlar. Bu holat teatr san'atida cholg'u musiqasining dramaturgik funksiyalari va estetik ta'sir mexanizmlarini yaqqol namoyon etadi.

Abdulla Qodiriy asarlarida milliy ruh va tarixiy muhitni yaratishda maqom ohanglari hamda an'anaviy cholg'u kuylaridan foydalanish sahnaviy talqinlarda muhim vosita bo'lib xizmat qilgan. "Baxtsiz kuyov" dramasi sahnalashtirilganda xalqona kuy va lapar ohanglari orqali ijtimoiy muhitning ichki ziddiyatlari kuchaytirilgan.

Bu yerda cholg'u musiqasi dramatik vaziyatni belgilovchi fon emas, balki konfliktni chuqurlashtiruvchi estetik qatlam vazifasini bajaradi. Hamza Hakimzoda Niyoziy ijodida esa musiqa bevosita dramaturgiyaning harakatlantiruvchi kuchiga aylangan.

Uning "Maysaraning ishi" asarida xalq kuy-qo'shiqlari va jo'rnavozlik unsurlari komik vaziyatlarni kuchaytiradi, obrazlarning xarakterini ochadi va sahnadagi ritmni boshqaradi. Bu yerda doira, dutor kabi cholg'ular sahnaviy harakatning dinamikasini belgilab, tomoshabinning hissiy reaksiyasini yo'naltiradi.

Abdulla To'qay ijodida ham musiqa va teatr sintezi muhim o'rin tutgan. Uning dramatik asarlari sahnalashtirilganda milliy kuy va folklor ohanglari orqali obrazlarning ruhiy kechinmalari ifodalangan. Bu holatda cholg'u musiqasi estetik ta'sir mexanizmi sifatida tomoshabinning emotsional idrokini faollashtiradi va sahnaviy voqelikni yanada ishonarli qiladi.

Maqom, folklor cholg'ulari (doira, dutor, gijjak) teatr spektakllarida nafaqat atmosfera yaratishda, balki dramatik harakatni rivojlantirishda ham faol ishlatilgan.

Bu an'ana bugungi kunda ham davom etib, "jonli teatr" yo'nalishlarida cholg'u san'atkorlari sahna harakatining bevosita ishtirokchisiga aylanmoqda. Sahnada harakat va musiqaning muvofiqligi sahnaning ta'sirchanligini oshiradi. Agar aktyorlar harakati cholg'u bilan uyg'unlashsa, u holda sahnadagi ritmik uyg'unlik hosil bo'ladi. Bu esa asar syujeti tomoshabinda kuchli taassurot qoldirishiga sabab bo'ladi.

Xulosa

Bugungi kunda har bir teatrda musiqa va dramaturgiyaning bir-biriga chambarchas bog‘liq holda faoliyat olib borayotganligi hamma ma’lum. Sahnaga qo‘yilayotgan har bir spektakl mahoratli bastakor va rejissyorning ijodiy hamkorligi mahsulidir. Musiqa va dramaturgiya teatrda bitta tilga — dramatik tilga birlashadi. Cholqu orqali bu dramatik til zamon va makonni bildiradi, psixologik zo‘riqishni kuchaytiradi, obrazlar orasidagi ziddiyatlarni ifodalaydi hamda tomoshabinning hissiy holatini boshqaradi. Boshqacha aytganda, cholqu — sahna orqasida emas, sahna yuragida joylashgan.

Cholg‘u orqali teatr sahnalarini jonlantirish – bu nafaqat musiqiy bezak, balki dramaturgik tuzilmaning uzviy qismi hisoblanadi. Musiqa orqali voqealar chuqurlashtiriladi, obrazlar jonlantiriladi, tomoshabinning ichki kechinmalariga bevosita ta’sir o‘tkaziladi. Teatr san’atining kelajakdagi rivoji aynan shu sintez – musiqa va dramaturgiya uyg‘unligining yangi shakllarini izlab topishga bog‘liq bo‘lib, bu boradagi izlanishlar davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. https://uz.wikipedia.org/wiki/Teatr_musiqasi
2. N. Sayfullayev. Musiqali teatr san’ati: milliy an’analar va zamonaviy innovatsiyalar uyg‘unligi. “Musiqali teatr san’ati ta’limida aktyorlik va rejissura san’ati muammolar” Respublika ilmiy-amaliy anjuman to‘plami/ 2025.4 bet
3. H. Qobilov. Teatr san’atining rivojlanishida musiqa san’atining o‘rni . "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal / 2023. 2-бет
4. Mirzaqosimova G. O‘zbek teatrida musiqa san’ati. – Toshkent, 2001.
5. Stanislavskiy K. Aktyorning ichki dunyosi. – Moskva, 1938.
6. Karimov A. Teatr va zamonaviy musiqa. – Toshkent, 2019.

REZYUME. Ushbu maqolada teatr san’atida cholg‘u (musiqa) vositalaridan foydalanish orqali sahnaviy obrazlar, dramatik konflikt va emotsional holatlarni chuqurlashtirish masalalari yoritiladi. Musiqa va dramaturgiya sintezi teatr tomoshabiniga kuchli estetik ta’sir ko‘rsatish vositasi sifatida tahlil qilinadi. Maqola, shuningdek, milliy teatr an’analarida cholg‘u vositalarining o‘rni, zamonaviy teatrda jonli musiqa uslublari, aktyorlik va kompozitorlik hamkorligining ijodiy mexanizmlari bilan bog‘liq nazariy hamda amaliy jihatlarni qamrab oladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматриваются вопросы углубления сценических образов, драматического конфликта и эмоциональных состояний посредством использования музыкальных инструментов в театральном искусстве. Анализируется синтез музыки и драматургии как средство оказания сильного эстетического воздействия на театральную аудиторию. В статье также рассматриваются теоретические и практические аспекты, связанные с ролью музыкальных инструментов в национальных театральных традициях, стилями живой музыки в современном театре, а также творческими механизмами актерской игры и композиционного сотрудничества.

SUMMARY. This article examines the deepening of scenic images, dramatic conflict, and emotional states through the use of musical instruments in theatrical art. It analyzes the synthesis of music and drama as a means of exerting a strong aesthetic impact on theater audiences. The article also examines theoretical and practical aspects related to the role of musical instruments in national theatrical traditions, styles of live music in contemporary theater, as well as the creative mechanisms of acting and compositional collaboration.